નર્મદાશંકરની સલામ. લી. સજજનની સજજનાઈમાં મગ્ન રેહેતો,

ર્દીશ્ર્યુ.

મા કાગળ બંધ કરતાં મરતે માર્ક પાડી ઉઠી તેની ખુશાલીમાં હું મારાં પાન સોપારી ખાઉ છાં ને તમે તમારી તપખીર અબિમાનશી કર્વે છઉી ને વર્મ એ અબિમાન ઉપર હસશી જ-હસી હવે.

પણ હું તમારા શહેરમાં એક ક્યારેક્ટર છઉં, પછી ગમે તેવો. એ જ વિચાર તમને મારૂં અભિમાન રખાવવાને બસ છે એમ હું तमारा भनमां मारे विने स्वर्ग केटवी उंगी हे पाताल केटवी नीयी वियार धी, तमे मारा इहा वेरी हे साथा स्नेबी धी, तो

નવી માનું ને મનમાં નવી ફેલાઉ કે હવે ખરી મૈત્રિનો લ્લાવો લેવાના દાવારા પાસે આવ્યા છે !

ભાવે અથવા દ્યાને ભાવે અથવા મૈત્રિને ભાવે અથવા મોટાઇમાં મેકેનત લઈ સાબુથી તે મેલ ધોઇ નાખશો, તારે હું શું ઉપકાર છે-ચરબીવાળા સાબુની જરૂર નથી તો વળી મોથા અંગ્રેજી સાબુનું શું કામ છે ? ને એમ કરતાં સાબુની જ જરૂર હશે તો વિવેકને ઝડલાં નમ્ર થવાની મછા જરૂર નોતી. ખુલ્લા-મનને અગર કરી બહારથી મેલ વળગ્યો હોય તો તે કહાડવાને નિમેળ માણી જ બસ હિમે જે શક હજી મને છે તેનો ખુલાસો વળી થઇ રહેશે. તમે પછવાડેથી કેટલીક વાત લખી છે તેની હાલ જરૂર નોતી, તેમ તમારે राजी क्यी पदा तम न बंधुं-क्बी. हुं आननी अयो क्यो तो तमने अशल धणत % नहीं. हुं आननो अयो नथी ने तमारी अंपनी જેમ તમે ઇચ્છો છો તેવી મારી ઇચ્છા પ્રથમથી હતી-રે સુરત આવ્યા પછી તમને સ્હોડમાં રાખી ઘણું કામ કરવાની મેં આશા

અને મીત્ર તોડવાને હું ઇચ્છતો નથી, એમ જે તેમાં છુપું છુપું બતાવ્યું હતું તે જોઇ તમે મારૂં નિખાલસ મન જોયું હશે. पमन माडा सागलबी माई लाजों छ न हलगीट बना छ। महा मही बार हूँड स्टवान कुर्व मन लाजों बर्प पेर्व लजों छ प अहर તમે મારી નિંદા નથી કરતા, તમારા મનમાં મેલ નથી ઇ. વાકચોથી હું મારી તરફથી ઉપજેલો શક દૂર-સમૂળો દૂર કરૂં છઊં.

તમે માર્દ લગાડથી નહીં. કમીરી ને હું, ને તમે ને હું એ સંબંધ હું જુદી સમજું છઊં.

તો કહો-હશે-હવે એ વાત ફરી ફરી કરવી નથી ચાહતો-પણ અગર કદાપી કમીટી સાથે થયલું મારૂં લખાણ પબ્લિકમાં મુકું તો તેથી પમુ ઉદાર બેલ્ડિથી ક્ષમા, સજ્જનપણાથી વિવેક ને ન્યાયબુદ્ધિથી ન્યાય બતાવવાને બદલે આપવડાઈ ને પેતરાજી કરે છે એમ કહો ઈન્સાફને માટે ગેરઇન્સાફથી ગભરાયેલો જે માણસ પોતાના મનમાં મળ ન રાખતાં ઉશ્કેરાયલી લાગણીમાં ખરી હકીકત કહે તેને દેશ ભાવથી કરે છે તેના ઇપર તો હું ચીડાઉ છઉ જ ને એ ચિડાવાને તમે અવગુષ્ધ કહી તો કહી. વળી શકને દૂર કરવાને અને વાજબી મારા ગ્રંથ ઇપર જે સમજ વગર અથવા વિદ્વતા વગર ખોટી ટીકા કરે છે તેની હું દ્યા ખાઉ છું અથવા હાંસી કરું છઉં, પણ જે

ર્દ્ધ છઊં, એમ જો તમે મત બાંધ્યું ઘોય તો તમે ભૂલ નથી કરી એમ હું પણ કહું છઊં. લાઝઠી ઉક્કરાત છે ને દું મારે વિમે અધી ન વિલાધિઓના મુકાબલામાં વધારે બોલું છું. જેને કેટલાક અભિમાન કહે છે-એ રીતનો અથવા જારે હું મારા શ્રમનો બદલો નથી મળતો એવા ખ્યાલથી દલગીર હોલી છું અથવા વેળાએ રમુઝ કરતો હોલી છું, તારે મારી પોતાની કાચી સમજ છતાં મારી સાથે મિથ્પા વાદ કરે છે, જારે મારે સામાને ખરૂં ખોર્ટ જૂર્દ પાડી પાડી પથાર્થ સમજાવવાનું ઘોપ છે વિચારે દું થણો જ નમ છઊં પણ જારે કેટલાએક બળીએલો મારે વિમે થતી રૂડી વાતો સાંભળી મારી નિંદા કરે છે, જારે કેટલાક એવી શાકિત કેમ નહીં ! હું પણ ક્યારે મારી બુદ્રિમાં વધારો કરૂં ? એઓની આગળ તો હું કંઇ જ ગ્રણતીમાં નથી !- એવા એવા છઉદ–(ઓબેમાની કહેવાવાને).-હું સમયે વિદ્વાનોનાં કમી જોઇ વિસ્મય પામું છઉ ને વેળાએ આંખમાં ઝળઝળીયાં આધુંછ કે મારી सबवास नहीं मेरे ते ते हांथी शाशो है ने इह्या वना तमाश वियार जंधार नहीं ने इह्यायी मिलियानी इहेवार्जी तो प्रमु इहुं વળી સકારણ અભિમાન ને મિથ્યાભિમાન એમ પણ બે પ્રકાર છે ? સકારણ અભિમાન (લોકીક અર્થમાં) મારામાં કેટલું છે ? અભિયાન તો દર માણસને હોવું જ જોઇધે-ને તે મારામાં છે. હવે લોકમાં તે અભિયાન જોઇધે તેથી વિશેષ અર્થમાં વપરાય છે. 'મારા જેવો આ પ્રાંતમાં કોઇ લખનાર નથી એવું તમને અભિમાન છે એવું હું અંત:કરણથી કહી શકું છું.' સ્વાભાવિક

ઊંચી થવાની યત્ન કરત

क्यो ते रंधंड एखंडी थयो छे-' हुं हसगीर छंद डे तमारो रंधंड જ हल्डी थयो-ध्यो थयो धीत ती वणी हुं तमारा वियारमां पाछो વા પણ કેઇ લખવું તો જોઇયે ખરૂં. 'ખરૂં ખોડું ઓળખવાની તથા માણસના ગુણ દોષ પારખવાની શાફિત વિષે મારો વિચાર ઉચો તમારા કામળે કેટલીક વાતે મારા મનનું સમાધાન કર્યું છે-એટલે તમારા ક્રોધ વચનની સામાં મારાથી હવે તેવું લખાતું નથી

પા ક*ઢ અર્વેડ્સુલક કાનુ ઢ ૮ ६* ૮

રાખું છું કે તે ખોરાં કરે. કહેલાં તથા તમારા કહેવા પ્રમાછે મારાં માની લીધેલાં મત ખોટાં છે, તે પ્રસંગો ઉપરથી સમજાશે ને તમારા લખવા પ્રમાણે આશા પ્રથમ ક્રોધ ને પછી શાંતિ એમ તમારા કાગળનાં બે રૂપ જ્યાપ છે, ને એ મારાં પોતાનાં બાંધેલાં મતને પુષ્ટી આપે છે. લોકના ભાઈ નંદશંકર

(5)

સાનમાં ન & લેવી, એમ ન ધોવું જોઇય:-પ્રમાણે એવું ખરૂં કે વિદાન પરીક્ષકોએ માત્ર પીતાના કલ્વેલા સ્ટાંડર પ્રમાણે નિબંધ ન આવ્યો માટે જ ૨૬ કરવો ને નીચલી વાત તેવો છે-હતો, પણ scholarની પાસથી જેવા નિબંધની આશા રુખાય તેવો નોતો એમ કહી છો તે તેવો પણ હોય; પરંતુ મારા ધારવા નર્ક શાઠાશ્ર કે નિબંધ નાપાસ થયેથી લોકના કહેવાને મેં કાન આપ્યો નથી જે, પણ મને તમારે વિષે શક ઉત્પન્ન થયેથી એ

નન્ના, એમ જ છે તો તે હું ખરૂં માનું છઉ ને મત વિષે તો જાણ્યા વના ક્લમ બોલાય - 'Advanced school boy' ને શ્રીભા આપે શક દૂર કરવાને તથા નિબંધના દોષ જાથવાને મેં મત માગ્યાં હતાં. 'ધર્મ બજાવ્યો છે, દોસ્તિ અથવા વેરની સત્તા ચાલવા દીધી

લાગી. મારા વિચાર પ્રમાણ કમિરીએ ઇદાર મનથી તે ઉપર વિચાર કરવો હતો. કમીરી સાથે મારે તકરાર હતી તે નામ જાણી ચિક્રી લખી તેની પોંહોંચ પછા ૨૪-૨૫ દાહાડા ફરી ન વળી, તારે મેં મારી ખરી લાગણી બતાવીને એ કમીરીની નજરમાં અસત્ય બિજા દેશના ભાવ પ્રમાછે મૂલ પ્રમાણે ન હોય માટે શું મારી વસ્તુ મૂલને લાયક નહીં ? પણ હશે-મત જુદા પડે જ. મેં મત માગવાને રિલોબોરેટ એસે લખવાને કિંમત ભિડું તેવો છઊં. ઈનામના મૂલ પ્રમાણે મેં માગેલી વસ્તુ આ દેશના ભાવ પ્રમાણે આપી છે-જે વસ્તુ રાખી સુધારો કરવો જોઇવે. હું શક્તિમાન છઉં અથવા નથી. પણ એકાદા આપેલા વિષય ઊપર હું પરીક્ષકો વિસ્મય પામે તેવો અને મારી બેલ એ શ્રાણવાં જ જોઈને. ને અગર પરીક્ષકો તથા બિજા વિદાનો એક મતના હોય તો મારે મારી બેલ કર્બુલ કરી ચાનક જાહેરખબર છપાવ્વી! શું એ વિચાર મારી નિબંધ નાપાસ થયે બંધાયો ? એ મને બહુ લાગે છે! અલબત મારે પરીક્ષકીના સ્ટાંડડ નથી અથવા સાર્ટ લખતું નથી. માટે નિબંધ લખવાને કોઇ ગુજરાતી વિદાન શાકૃતમાન નથી ને એથી તેથે હવે ભાષાંતરને માટે પુરતો લાપક ન કર્યો, ને એથી કમીરીએ હવે એમ જ કેમ ન જાણું હોય કે બે બે વરસ થયાં નિબંધ લખાવીએ છેયે ને કોઇ લખતું દોષ મારા જાણ્યામાં આવતા નથી ને મારે પોતાને માટે ઘણી ખિન્ન છઊં કે મારા નિબંધમાં મેં શું અધુરું રાખ્યું છે કે જેથી તે ઈનામને પરીક્ષક તો ન કરે. દલગીર છઉ કે તમારો સ્ટાંડર મારા જાણવામાં નથી. તમારો મત મારા જાણવામાં નથી ને એથી મારા લખાણના પણ છે. કમીરીએ બર્સેનું જ ઇનામ આપવું ને પછી પરીક્ષકોએ ઊંચો સ્ટાંડર્ડ કલ્પિ તે પ્રમાણે નિબંધ વિષે મત બાંધવું, એવું અનુભવી ને તે ઉપર આડું ન કારતાં જેટલું લખવું જોઈયે તે ઉપર મેં ઘટતું ધ્યાન આપ્યું છે ને ઈનામને લાપક હતો એમ મારી સમજમાં હજી જેવી રીતે ગોઠવણ કરી છે ને જેવી ભાષામાં નિબંધ લખ્યો છે તેવું મેં હજી લખાયલા થોડા જ નિબંધમાં જોયું હશે ! માગેલો વિષય વિઘાર્થિઓમાં થોડા જ જાણે છે. હું મારી સમજ પ્રમાણે કહું છું કે એ જ નિબંધમાં લખનારે જે પેહેલી ચાર બાજુનું લખાણ કપુ છે ને નિબંધ તપાસવાનો નહતો, પણ ગુજરાતી વિદ્યાર્થિઓનું ગજું જોઇ તપાસવાનો હતો. નિબંધ કેમ લખવો એ વાત જ આપણા નિબંધ આવ્યો એનું કારણ શું ? મતલબ કે પીતે કલ્યેલા ઊંચા સ્ટાંડર (આક્સફર્ડ કે કેમબ્રીજની યુનિવરસિટિના ?) પ્રમાણે એ તેને કેટલાં ઈનામ મળ્યાં છે તે પણ જોવું જોઇયે. યુંથાપલા વિષય ઉપર વરસ દહાડાની મુદત છતાં બરોના ઈનામ માટે એક જ પુનરૂર્ફિત વગર કેટલું વધારે ને વધારે સારૂં લખી શકે તે પણ વિચારવું જોઇપે. વળી હાલમાં જેટલા નિબંધ લખાયા છે તે કેવા છે, માગેલા વિષયથી આડા ફારી લખે છે તેવું શું મારે લખવું જોઇતું હતું ે, 'વળી અગર કોઈ બીજો લખે તો એકિળવણીના લાભ વિષે કેળવછીના લાબ બિમે માગ્યો છે, માટે એટલા જ પ્રકરણમાં શું અધુરૂં છે તેનો જ વિચાર કરવી જોઈય. જેમ કેટલાક નિબન્ધીઓ તે જોવું જોઇએ; ઈનામનો નિબંધ કેળવણી પર નથી માગ્યો, અ કેળવણી ઉપર નથી માગ્યો કે જેમાં ઘણીક વાત લખાય, પણ ઓ માંગુલા વિત્રતને જેટલું જોઈને તેટલું લખાણ, યાલના ગુજરાતી વિશાર્થીમાંથી આશા રાખી શકાય તેટલું લખાણ થયેલું છે કે નહી પણ હું તો કહું છઉ કે ઈંગ્લંડની ગ્રામર સ્કૂલના ફસ્ટે કુલાસના છોકરાને પણ શોભા આપે તેવો પણ ન હોય, તેમ જાહેર ખબરમાં ગૈશ્કાપી વિદ્યાર્થીઓનું કેટલું ગજું છે તે જાણવું જોઇયે. તમે તો લખો છો કે આડવાન્સડ સ્કૂલ બોયને શોભા આપે તેવો છે,

તપાસ્પી એ બાબતની હતી ને એ વિયે મેં છેલ્લો કાગળ દક્તરે દાખલ રાખવાને કમીરીને મોકલ્પી છે તે તમારા વાંચવામાં આવ્યો

હશે જે. હવે એ વિષે લખવું નિરર્શક છે એમ સમજી બંધ રાખું છું ને તમે પણ તેમ કરશો.

લી. જેવો તમે સમજી તેવો નર્મદાશંકર. અઝાપીને સ્કલે છે પેથી & આ લખવાને ડેકવાળું સમજ્રે છઉં. શ્રેરીએ લવે-

> (1) ર્નેદર્શકર તુલજાશંકર મહેતાને

भीश हेटलाइ मारा संબंधमां थता ने छे, पद्म तेमीने मावी हायल खम्मी नथी. तमारे विषे के हेटलुंड साइं मत मारा मनमां કમાઈ કરતાં ખુલ્લું દિલ ને ન ભથેલાની અવિવેક જેવી લાગતી લાગણી વધારે સારી સમજું છઉ. તમારી જેવી ચાલ ચલાવનારા જોઈયે, માટે ઉપર પ્રમાણ લખ્યું છે. પછી તે જીવો કે મરી. મરવા તો પડી છે ને હું તો મોપલી જ સમજૂં છઉં. હૈયામેલ ને ભથેલાની હવે વધારે લખવાની જરૂર રહી નથી. મરતી મૈત્રીની સેવામાં તેને છેલ્લાં આપવાનાં ઓસડમાં મારી તરફથી કંઈ ઊંઘું ન રહેવું

છે, તે સંધું કદાચ કોઇ વખત એકઠા મળવાની દહાડો આવવા જેવું હોસે તારે તો તે સઘળું માલમ પડી આવશે.

तमारी तरइंशी ने तमारी रंपनी तरइंशी के बीशी याध मारी तरइं यहाववामां आवी छे ने तमारी तरइं के याध में यधावी

સંબંધમાં, તારે હવે પરમાર્થને માટે સાચી મૈત્રીની કહાં આશા રાખવી ? થાય. એ થવામાં પ્રથમ મોટાં મોડાં મંડળોમાં સાચી મૈત્રી થવી જરૂર છે, ને જારે તમારા સરખા મૈત્રિ સમજતા નથી ને તે વળી મારા પોતે જ પોતાની કાળાસ નિરખાવવામાં લોકને તેડે છે એવું મેં ઘણું જોયું છે. મને નથી જણાતું કે ગુજરાતી દેશીયોમાં એક્ચ વ્યલું શું થયું ? અંતે તો મળ જ નિંદાશે. જેઓ પોતે કાળા છતાં ગોરા છેયે એમ બતાવવાને સામાં ગોરાને કાળા કહેવાને મથે છે, તેઓ

ધુને પાણીએ આગ લાગતી નથી. તેમ હમારામાં વિરોધ થતો નથી. કારણ કે હમારામાં મળ નથી. અગર થોડી વાર મળ કાવ્યો તો અમે કેટલાએક મિત્રો ઘરમાં ને બહાર નેળાએ પરસ્પર વાદમાં અથવા મશ્કરીમાં ઘણા જ કડવાં નેણ વાપરીએ છેથે, તો પણ

તો કેમ કહેવાય, પણ મારે પોતાને માટે પશારેવ હારનો પણ સંતોષ પામવાની આશા રાખું છઉં. હશો, હું નથી, તોપણ મારા શુદ્ધ અંત:કરણને ઉચી નીતિનો અભિમાની છઉ. તેથી હવે મંડાવાની બાજામાં તમને જાતવાની વાત ને એ શકને ચાર પાસથી પુષ્ટી મળે ત્યારે અત: પરને માટે માટે સાવધ રહેવું જ જોઇએ. તમે ઓદ્રદાર છો, હું નથી. તમે વગવાળા बीये) मेनीमां सायी रुदी तमारे विम सारी वियार राजुं, पदा कारी तरइंबी अतीसे थाप त्यारे मने शर परवी क कोरीम ભીતરમાં મારી નિંદા કરો ને મારી સાચી મૈત્રીને ભીળી ગણી કેટલાંએક હલકાં કામ કરી તેમાં કુલાઓ. એ છતાં હું (થોડા સહવાસને છે. સુધડ બેરાં પણ બોલે છે કે 'જૂરવી લડવું શુંજથી ન લડવું.' હું એમ સમજુ કે તમારૂં મન નિમેળ છે ને તમે તારે હૈયામેલા હોઇ વિવેક ને મનમાં મેલ રાખવો એ બાયલાપછું છે. મેદાન પડી થા કરવો એ મર્દાઇ છે. એકમેકને જાણ કરી ઉચપથે લડવું એમાં મોટાઇ

ફેલીનતા ને મેંગી વિશે પુરૂં સમજવું ને તે પ્રમાણે વર્તવું એ સજાત માણસનું કામ છે. નિંદા કરવી, પુઠના થા કરવા, બહારથી છે. બંને રીત મને પસંદ નથી.

બે ચીત છે. જયાં બંને જણાં જાણે છે કે હમે એકમેકના હરીફ છેયે ને જ્યાં એક ભીળો છે ને બીજો મનમાં ગાંઠવાળી મુંગો માર મારે લખાણથી કુલાસો કે એને કેવો ચ્હિડવ્યો છે, પણ યુખે કુલાજો. હૈયામેલ ને બહાર વિવેક એ રીતે રાજખટપટમાં છાજે. લોકમાં પણ થતો તે હવે નહીં દગાઉ, એ તમને જણાવવાને આ લખું છઉ કે તમને 'સીરિયસનેસ' ગમતું નથી. 'લાઈટનેસ' જ ગમે છે ને મારાં કીધી છે. હું તમને નથી પુછતો કે તમે શું મત આપ્યું છે ? તે હવે મારે જોઇતું જ નથી. પણ તમારાથી જે હું આટલા દહાડા દગાતો નારાજ થઈ- મને મત ન મળ્યાં. (તમે જ તે ન અપાવવાને કાં ન પ્રયત્ન કર્યો હોય ?) મને મોટી સંતોષ છે કે મેં મૈત્રીની પરીક્ષા ક્રિટિક દાખલ તમારૂં શ્વાન ઓછું છે અથવા દેશભાવથી જ ખોટું મત આખું છે. તમારે માટે મેં ભાંજગડ કીધી-કમીટી ખોટી રીતે પણ એ વાત મારા અંત:કરણની પ્રકૃતિ જે મિત્રોને મારી સાથે ઘણો સહવાસ છે તે સહુ જાણે છેજ. અગર તેમ ન હોય તો જાણી શકું કે દાખલ નિબંધ રદ કર્યો હોય- રદ કર્યો હોય તોપણ હું જરાકે મનમાં સંકોચ ન આણતા ઉલટો તમને સાબાશી આપું એવો હું છઉ, ઈનામના નિબંધ વિમે તમારૂં મત માગવાનું કારણ આ જ કે તે ઉપરથી કંઇ તમારૂં મન જાણી લઊ. જો નિયાક્ષપાત ક્રિટિક

તમારા થંડા લોધી ને હૈયામેલ વિમે મારા મનમાં નક્કી જેવું થવા આવ્યું છે. છેલ્લો દાખલો આ કે-કરી છો ને પછી પરતાઓ છો. પણ પછવાડેથી બે ત્રણ દાખલા તમારી વર્તણકના મારી જાતના અનુભવમાં આવ્યા છે તે ઉપરથી રહેવા માડ્યું તેની પહેલાં હું તમારે વિમે કંઈજ જાણતો નહીં) જે મત બાંધ્યાં હતાં, તેમાં એક આ હતું કે તમે કેટલાએક કામ જીરસામાં કાગળે તમારી કંઈ એક સુધડતા બતાવી છે. તોપણ મેં જે તમારા સ્વભાવ વિષયમાં મારા ત્રણ વરસના અનુભવ ઉપરથી (અહી શ્રે કે કેટલાએક જથે તમારા ખારીલા સ્વભાવ વિષે મને દાખલા સાથે કહ્યું છે ને ડાંડિયામાં મોતીરામ વિષે લખેલા તમારા इस्डिंग (१) याल

તા. ૧૭ મહરોબર ૧૮૬૮